

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز تحت عنوان:
The Structural Analysis of Illumination Designs
in the Paintings of Ibrahim Mirza's Haft Awrang
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

تحلیل ساختاری طرح‌های تذهیب در نگاره‌های هفت‌اورنگ ابراهیم میرزا*

مریم عظیمی نژاد**، علیرضا خواجه احمد عطاری^۱، صمد نجارپور جباری^۲، بهاره تقوی نژاد^۳

۱. دانشگاه هنر اصفهان، ایران.
۲. دانشگاه هنر اصفهان، ایران.
۳. دانشگاه هنر اصفهان، ایران.
۴. دانشگاه هنر اصفهان، ایران.

تاریخ دریافت: ۹۶/۱۲/۲۲ تاریخ اصلاح: ۹۷/۰۷/۱۴ تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۷/۲۳ تاریخ انتشار: ۹۷/۱۲/۰۱

چکیده

بیان مسئله: یکی از منابع غنی هنر ایران، نگارگری است که کاربرد نقوش زیبا و قوام‌یافته چه به صورت هندسی، تجریدی و انتزاعی و یا طبیعت‌گرایانه در این هنر و زیرشاخه‌های آن به کثرت قابل رویت است. نسخه هفت‌اورنگ جامی که در قرن دهم و در مکتب مشهد مصور شد از نسخ مشهور و ارزشمند دوره صفویه است. هم‌آمیزی سنت‌های مکتب هرات و تبریز در دوره صفوی و ترکیب آن با ویژگی‌های بومی و منطقه‌ای نگارگری مشهد، منجر به خلق ۲۸ نگاره زیبا شده است. این نسخه مصور دارای تزیینات متعدد از نوع تذهیب است که مجموعه‌ای غنی از نقوش تزیینی دوره صفوی را به نمایش می‌گذارد. هدف: این مقاله با هدف تحلیل طرح‌های تذهیب نگاره‌های هفت‌اورنگ و ویژگی‌هایی همچون فرم، رنگ، محل به‌کارگیری و نحوه کاربرد این طرح‌ها انجام شده است. روش تحقیق: یافته‌اندوزی با استناد به منابع مکتوب صورت گرفته است که به روش توصیفی (تحلیلی)، به بررسی داده‌های به دست آمده از نمونه‌های مطالعاتی می‌پردازد. پرسش‌های تحقیق: طرح‌ها و نقوش تذهیب در نگاره‌های هفت‌اورنگ چه ویژگی‌هایی دارند؟ کاربرد و شیوه اجرایی تذهیب در نگاره‌های نسخه مصور هفت‌اورنگ چگونه است؟ نتیجه‌گیری: نتایج حاصل از بررسی نگاره‌های هفت‌اورنگ ابراهیم میرزا، نشان می‌دهد که نقوش تذهیب مورد استفاده در نگاره‌های هفت‌اورنگ بیشتر شامل گل‌های چندپر و شاه‌عباسی است و طرح‌های ختایی و ترکیبی ختایی و اسلیمی بیشترین نمونه‌های مورد استفاده در طرح‌های تذهیب این نسخه مصور است. طرح‌های تذهیب بر سطوح بنا، کاشی‌کاری‌ها، مناره و گنبد، فرش و زیرانداز، چادر، سایبان و گاهی در پوشش لباس انسان و روانداز حیوانات نمود یافته‌اند. همچنین این طرح‌ها نقش به‌سزایی در ارتقای شکوه تزیین تصویر و تنظیم ترکیب‌بندی نگاره داشته‌اند. کثرت طرح‌ها و نقوش تزیینی در این نسخه مصور، ویژگی‌های هنرهای تزیینی دوره صفوی را به نمایش گذاشته و منعی کامل از مجموعه نقوش تزیینی ایرانی در یکی از شکوفاترین دوره‌های تاریخ هنر ایران را فراروی هنرشناسان قرار می‌دهد. واژگان کلیدی: تذهیب، دوره صفوی، نگارگری ایرانی، هفت‌اورنگ.

مقدمه و بیان مسئله

از آنجا که در هنر اسلامی، خلق تصاویر انسانی و حیوانی ممنوع شده است، این نقوش را به ندرت در تزیینات اسلامی می‌بینیم (بلو کباشی، ۱۳۸۳: ۳۸۵) در نتیجه هنرمند مسلمان

*. این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد صنایع دستی مریم عظیمی نژاد تحت عنوان "تحلیل زیبایی‌شناسی نقوش تذهیب نگاره‌های هفت‌اورنگ جامی و بهره‌گیری از نقوش در طراحی و ساخت زیورآلات" که به راهنمایی دکتر خواجه احمد عطاری و دکتر صمد نجارپور جباری و مشاوره دکتر بهاره تقوی نژاد در دانشگاه هنر اصفهان ارایه شده است.

** نویسنده مسئول: ۰۹۱۲۰۹۸۲۶۸۴ maryam.aziminezhad@gmail.com

مشاهده نشد و علی‌رغم اهمیت و حجم گسترده تزئینات تذهیب که در بیشتر نگاره‌های دوره صفوی مشاهده می‌شود تحقیق جامعی درباره این آرایه‌ها، صورت نگرفته است. برخی محققان به ذکر انواع طرح‌های تذهیب و معرفی نقش‌مایه‌های مختلف اکتفا کرده‌اند؛ ماچیانی (۱۳۷۹)، زارعی مهرورز (۱۳۷۳)، کونل، ملکی و اقدسیه (۱۳۶۸)، لینگز (۱۳۷۷)، مایل‌هروی (۱۳۷۲) و (۱۳۵۳)، مجرد تاکستانی (۱۳۷۵) نجارپور نجاری (۱۳۹۵) از پژوهشگرانی هستند که در کتاب‌ها و مقالات خود به معرفی طرح‌های تذهیب و نقش‌مایه‌های تزئینی پرداخته‌اند.

هفت‌اورنگ ابراهیم میرزا در مکتب مشهد

در دوره سلطنت صفویان، پس از شاهنامه تهماسبی، یکی از برجسته‌ترین و در عین حال درخشان‌ترین آثار نگارگری به جامانده، هفت‌اورنگ ابراهیم میرزا است. این کتاب شامل هفت مثنوی است که توسط نورالدین عبدالرحمن جامی بین سال‌های ۸۷۵ تا ۸۹۲ ه.ق سروده شد. هفت‌اورنگ ابراهیم میرزا یا جامی فریر در میانه سال‌های ۹۶۳ تا ۹۷۳ ه.ق به دستور سلطان ابراهیم میرزا صفوی، برادرزاده شاه تهماسب و حاکم وقت خراسان، کتاب‌آرایی و خوشنویسی شد^۱ (پاکباز، ۱۳۷۹: ۳۹). در یکی از صفحات دفتر اول سلسله‌الذهب، مَهر مشخصی از شاه‌عباس اول با تاریخ ۱۰۱۷ ه.ق. مشاهده می‌شود که نشان از وقف هفت‌اورنگ به آستانه شیخ صفی‌الدین اردبیلی دارد (حسینی، ۱۳۸۵: ۱۸). پس از آن دیگر اطلاع مستندی از سرنوشت هفت‌اورنگ در دست نیست تا این‌که در سده بیستم به دست مجموعه‌دار آمریکایی، فریر افتاد و او مجموعه کامل این اثر نفیس را در مجموعه خود، در موسسه اسمیت سونیان واشنگتن دی. سی قرار داد.^۲

هنر تذهیب

استفاده از عناصر گیاهی و یا انتزاعی‌گردان در تزئین قرآن و کتاب‌آرایی تذهیب نام گرفته است. در ذکر خصایص تذهیب همین بس که هیچ هنری جز تذهیب اجازه هم‌جواری با آیات قرآن را نیافته است. بی‌تردید ویژگی‌های ظاهری و باطنی این هنر قابلیت هم‌جواری با متن قرآن را داشته است. تذهیب از واژه عربی ذهب یعنی طلا مشتق شده و عبارت است از طرح، ترسیم و تنظیم ظریف و چشم‌نواز نقوش و نگاره‌های گیاهی و هندسی درهم تنیده و پیچان که با چرخش‌های تند و کند و گردش‌های موزون و مرتب و خطوط سیال و روان نقش شده باشند. چون در آغاز شکل‌گیری این هنر از همان قرون اولیه اسلامی، رنگ غالب و عمده در رنگ‌آمیزی این‌گونه نقش‌ها طلا بوده است، واژه تذهیب بدان اطلاق شده هرچند دیگر رنگ‌ها چون لاجورد و در دوران بعدی آبی، شنگرف،

به ایجاد تزئیناتی پرداخت که عنصر اصلی آنها اشکال هندسی و نقوش انتزاعی بود که در هنرهای مختلف اسلامی رواج یافت. کاربرد این‌گونه تزئینات با جزییات بیشتر و نقش‌پردازی دقیق و کاربست رنگ‌های متنوع در هنر تذهیب به عنوان هنری مستقل و در تزئینات قرآن‌ها، نسخ خطی و نگارگری ایرانی دیده می‌شود. استفاده از طرح‌های تذهیب در نگارگری، بیشتر شامل حواشی نگاره‌ها و تزئینات بیرون از فضای اصلی بوده است، اما کاربرد این تزئینات در متن نگاره‌ها نیز دیده می‌شود و در برخی سبک‌های نگارگری و نسخ مصور به چشم می‌خورد. یکی از این نسخ مصور، کتاب هفت اورنگ جامی است که در کارگاه ابراهیم میرزا صفوی و در مکتب مشهد مصور شد. این پژوهش بر مبنای بررسی، شناسایی و تحلیل طرح‌های تذهیب این نسخه مصور صورت گرفته است. بر این اساس نگاره‌های ۲۸‌گانه این نسخه بررسی و طرح‌ها و نقوش تذهیب موجود در آن تحلیل شده است.

روش تحقیق

در این پژوهش به منظور دستیابی به اطلاعاتی جامع و نتایجی راهگشا از روش توصیفی (تحلیلی) استفاده شده است. از این منظر با بررسی نگاره‌ها به تحلیل عناصر تزئینی تذهیب پرداخته شده و در هر نگاره طرح‌ها و نقوش به کار رفته در آن، به صورت مجزا شناسایی و استخراج شده است، از ۲۸ نگاره، ۲۵ نگاره که دارای تزئینات تذهیب هستند مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به تعدد نگاره‌ها و احتراز از مطول‌شدن پژوهش، ۲ نگاره به صورت تفصیلی بررسی شده است^۱ و نتایج بررسی ویژگی‌های طرح و رنگ و نحوه کاربرد تذهیب در سایر نگاره‌های نسخه هفت‌اورنگ به صورت جدول و تصویر آرایه شده است. این جداول و تصویرها نشان‌دهنده کیفیت هنر تذهیب در دوره صفوی، میزان کاربرد رنگ و طرح‌های تذهیب به مثابه فام‌های رنگی، درجات تیرگی و روشنی و ایجاد بافت‌های متنوع در سطوح نگارگری است و این امر نمایشی از ایده‌های زیبایی‌شناسانه دوره صفوی در دربار ابراهیم میرزا است.

پیشینه تحقیق

- حسینی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان «هفت‌اورنگ جامی به روایت تصویر»، به بررسی مضمون تصویری نگاره‌های هفت‌اورنگ پرداخته است.

- سیمپسون (۱۳۸۲) در کتاب «شعر و نقاشی ایرانی، حمایت از هنر ایران» نگاره‌های هفت‌اورنگ را از نظر مضمون و محتوا شرح داده است. در مورد بررسی ویژگی‌ها و شناسایی آرایه‌های تذهیب، منبعی که به طور خاص به طرح‌های تزئینی موجود در نگاره‌های ایرانی و تجزیه و تحلیل نقوش پرداخته باشد،

زاویه‌ای غیرمنتظره صورت می‌پذیرد. کودک سه‌ماهه یکی از ندیمان زلیخا، ناگهان لب به سخن می‌گشاید و به معصومیت حضرت یوسف (ع) شهادت می‌دهد^۵ (تصویر ۱).

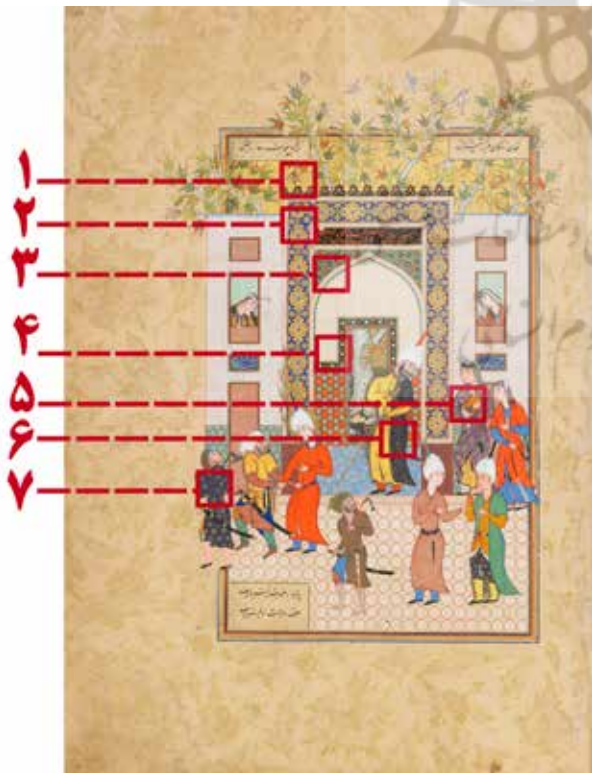
تحلیل ساختاری طرح‌های تذهیب

• ترکیب‌بندی تذهیب

طرح‌های تذهیب در این نگاره همچون سایر ساختارهای تصویری، به صورت متقارن و در قالب‌های مشخصی اجرا شده‌اند. کاربرد نقوش تذهیب در میانه تصویر در تقابل با گره‌های هندسی جوانب نگاره، به تعادل بصری طرح افزوده است. حضور عناصر تذهیب در بخش قابل توجهی از ایوان و لباس تعدادی از عوامل انسانی، موجب ایجاد تعادل و خنثی‌شدن ایستایی متقارن به وجود آمده از خطوط هندسی بنا شده است. تحلیل کاربست رنگ در نقوش تذهیب مشخص می‌کند که گرایش غالب، استفاده از رنگ‌های پرشور در تقابل بارنگ‌های خنثی و خاکستری حاصل از سطوح هندسی بناست تا علاوه بر تأمین تعادل در ترکیب‌بندی رنگ، جلوه بصری نگاره نیز افزایش یابد.

• تعداد تذهیب

فرم‌های تذهیب این نگاره به هفت نوع می‌رسد که عمده آن نقشی است که در ایوان مرکزی مورد استفاده قرار گرفته است.

تصویر ۱. نگاره نوزاد به معصومیت حضرت یوسف شهادت می‌دهد و تفکیک طرح‌های تذهیب آن. مأخذ: Simpson, 1997.

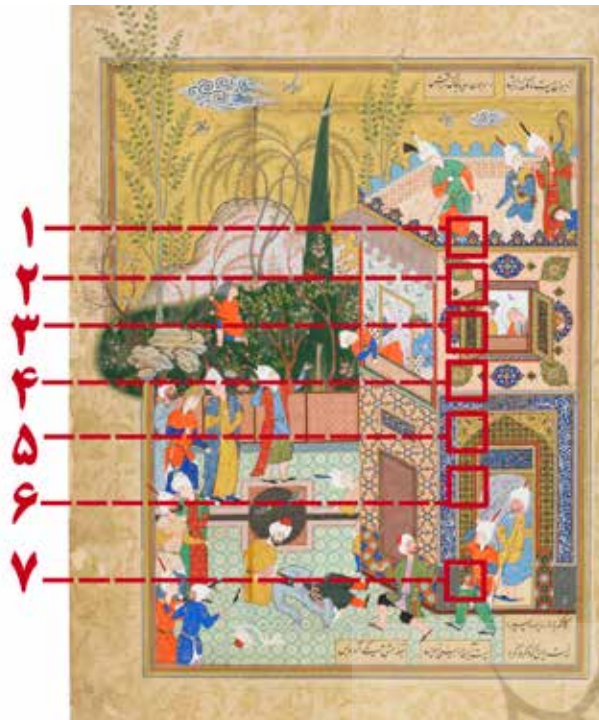
سبز و فیروزه‌ای نیز کنار رنگ طلا جا گرفته‌اند (ماچپانی، ۱۳۷۹: ۵). انواع تزیینات به لحاظ نوع نقوش و تزیینات به کار رفته در تذهیب، به لحاظ نوع را می‌توان به گروه‌های نقوش هندسی، نقوش گیاهی و انتزاعی، نقوش انسانی و حیوانی، نقوشی ترکیبی تقسیم و طبقه‌بندی کرد.

کاربرد تذهیب در نگارگری

هنرشناسان و فرهنگ‌نویسان، تذهیب را هنری وابسته به فنون کتاب‌سازی و کتاب‌آرایی ذکر کرده‌اند و در تعاریف و تعابیر کلاسیک خود، وجوه استقلال هنر تذهیب و مرز اصالت و مرکزیت این شاخه پربرکت هنر تزیینی را در گستره هنر ایران نادیده گرفته‌اند (ماچپانی، ۱۳۷۹: ۷). اما در واقع تذهیب هنری مستقل بوده که خود توانسته پشتوانه شکوفایی دیگر هنرهای ایرانی نیز باشد. در دوران اسلامی و در مکاتب مختلف نگارگری، تذهیب در قرآن‌ها و حواشی نسخ خطی استفاده می‌شد و در نگاره‌های دوره تیموری و دوره اول مکتب صفوی، حضور آرایه‌های تذهیب از نظر تنوع و غنای رنگ به اوج تنوع و ظرافت می‌رسد. اگرچه کاربرد آرایه‌های تذهیب در کتاب‌آرایی و نگارگری، بیشتر در حواشی نسخ خطی بوده اما در نگارگری دوره صفوی به خصوص می‌توان شاهد کاربرد این نقوش در برخی سطوح داخلی نگاره همچون قسمت‌هایی از بنا و تزیینات لباس عوامل تصویری بود که نقش بسزایی در ارتقای جلوه بصری، تنظیم سطوح و افزایش غنای رنگ در نگاره داشته است. از نسخ مصور شاخصی که در ساختار داخلی نگاره‌ها از نقوش تزیینی تذهیب استفاده شده، هفت اورنگ ابراهیم‌میرزا است که در ادامه، به معرفی نگاره‌های نسخه مصور هفت‌اورنگ در مکتب مشهد و طرح‌های تذهیب موجود در آن‌ها پرداخته شده است.

تحلیل نگاره‌ها

نگاره «نوزاد به معصومیت حضرت یوسف (ع) شهادت می‌دهد»: این نگاره از یوسف و زلیخای جامی^۶، دومین دفتر هفت‌اورنگ است. در توصیف داستان آمده است که؛ زلیخا در ادامه ترغیب یوسف (ع)، شبی در حجره‌اش حضرت یوسف را اغوا می‌کند تا با وی درآمیزد ولی یوسف به ندای درون پاسخ داده و شتابان از بارگاه زلیخا خارج می‌شود. عزیز مصر از خروج شتابان حضرت یوسف مشکوک می‌شود. زلیخا برای اثبات معصومیت خود، چنین وانمود می‌کند که حضرت یوسف قصد تجاوز به وی را داشته و مستوجب عقوبت است و بالاخره عزیز مصر در مقابل تضرع و لایه‌های زلیخا تسلیم می‌شود و فرمان می‌دهد تا روشن‌شدن قضیه، حضرت یوسف به زندان افکنده شود (حسینی، ۱۳۸۵: ۱۰). حضرت یوسف از خداوند می‌خواهد که برای اثبات بی‌گناهی‌اش او را مدد رساند. پاسخ الهی از

تصویر ۲. نگاره عاشق مفلوک از بام بر زمین می افتد و تفکیک طرح‌های تذهیب آن. مأخذ: Simpson, 1997.

سطوح وسیع و فراهم موجود در نگاره، به اختصار استفاده شده‌اند.

• نوع تذهیب

طرح‌های تذهیب موجود در این نگاره شامل انواع ختایی است که به صورت قابی و یا سراسری مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

• رنگ تذهیب

طلایی، رنگ غالب طرح‌های تذهیب این نگاره است بررسی طیف رنگی عناصر تذهیب نشان می‌دهد که رنگ‌های تیره و خاکستری نمود بیشتری داشته و در ترکیب نقوش از رنگ‌های روشن به ندرت استفاده شده است.

• نوع کاربرد تذهیب

عناصر تذهیب، بیشتر برای تزیین سطوح بنا مورد استفاده قرار گرفته و عمده تکنیک اجرایی آنها کاشی‌کاری است (جدول ۲).

بحث

در این بخش با استناد به ویژگی‌های تذهیب موجود در نگاره‌ها به تحلیل طرح‌های تذهیب در نگاره‌های هفت‌اورنگ پرداخته شده است. ابتدا اطلاعات حاصل از تحلیل طرح‌های تذهیب به صورت جدول ارائه شده و سپس نتایج تحلیل به صورت جداگانه و با تصاویر بررسی شده است. نتایج تحلیل

• نوع تذهیب

نقش‌مایه‌های اصلی به کار رفته در تزیین سطوح این نگاره، عناصر ختایی هستند که در بزرگ‌ترین سطح فرم ختایی قابی و در سایر سطوح به صورت افشان استفاده شده‌اند. نقش‌مایه‌های اسلیمی، جز یک مورد (سر اسلیمی با رنگ متضاد زمینه در لچکی داخلی ایوان) استفاده نشده است.

• رنگ تذهیب

عناصر تذهیب در این نگاره، همچون سایر طرح‌های تذهیب مجموعه هفت‌اورنگ، با غلبه رنگ‌های طلایی و لاجوردی رنگ‌پردازی شده‌اند اما در زمینه تذهیب این نگاره از سبز، سیاه و رنگ‌های درخشان دیگر نیز استفاده شده است.

• نوع کاربرد تذهیب

کاربرد عناصر تذهیب در سطوح مشخصی همچون کتیبه سراسری ایوان، لچکی‌های داخلی طاق مرکزی، قرنیز فوقانی و کتیبه نواری اطراف درب صورت گرفته است. علاوه بر این، طرح‌های ساده‌تری بر لباس برخی از عوامل انسانی نگاره نیز دیده می‌شود که برای تنظیم ترکیب‌بندی مورد استفاده بوده‌اند (جدول ۱).

عاشق مفلوک از بام بر زمین می افتد

این نگاره از سبحه‌الابرار، دفتر سوم هفت‌اورنگ است. در توصیف داستان آمده است که؛ پیرمرد مفلوکی، بر بام، ابراز تمایل به جوانی خوب رو می‌کند. جوان به او می‌گوید به دیگر سو نگاه کن تا زیباتری بینی. چون پیرمرد به دیگر سو می‌نگرد، جوان با ضربه‌ای او را از بام فرو می‌افکند، منظور جامی از این داستان، قوت‌بخشیدن به این نظر است که چنانچه حقیقتاً عشق الهی در دل انسان جای گیرد، هیچ چیز دیگری جای آن را نمی‌گیرد (حسینی، ۱۳۸۵: ۱۲)؛ (تصویر ۲).

تحلیل ساختاری طرح‌های تذهیب

• ترکیب‌بندی تذهیب

فضای گسترده‌ای برای تزیین با طرح‌های تذهیب در نگاره وجود داشته که نگارگر به کمترین فضاها اکتفا کرده و برای بیشتر سطوح از نقوش تزیینی دیگر استفاده شده است. واقع‌شدن بنا در نیمه راست نگاره، منجر به حضور طرح‌های تذهیب در این قسمت شده است. طرح‌های تذهیب موجود در نگاره در قالب قابی‌های منظم طرح شده‌اند. حضور طرح‌های تزیینی همچون آرایه‌های هندسی و طرح‌های تذهیب در نگاره دارای دو کاربرد عمده آراستن سطوح و تنظیم ترکیب‌بندی است. علاوه بر این سطوح منقش به تذهیب برای تأکید بر برخی نقاط نگاره نیز استفاده شده‌اند.

• تعداد تذهیب

این نگاره دارای هفت نوع مختلف تذهیب است که با وجود

جدول ۱. طرح‌های تذهیب در نگاره نوزاد به معصومیت حضرت یوسف شهادت می‌دهد. مأخذ: نگارندگان.

فرم تذهیب	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷
							
نوع تذهیب	ختایی	قاب‌بندی ختایی	اسلیمی ختایی	ختایی	ختایی	ختایی قاب‌بندی	ختایی
موتیف‌ها	بند ختایی، گل شاه‌عباسی، گل چندپر، غنچه	قاب، بند ختایی، غنچه گل شاه‌عباسی، گل چندپر، غنچه	اسلیمی، بند ختایی، غنچه گل شاه‌عباسی، گل چندپر، غنچه	بند ختایی، گل چندپر، غنچه	گل شاه‌عباسی، گل چندپر، غنچه	گل شاه‌عباسی، گل چندپر	گل شاه‌عباسی، گل چندپر
رنگ	سیاه، طلایی، قرمز، سفید	طلایی، سفید، لاجوردی، قرمز، آبی، سبز، خاکستری	سبز، قرمز، بنفش، سفید	سیاه، سفید، قهوه‌ای	بنفش، طلایی	سیاه، طلایی	سیاه، طلایی
رنگ زمینه	سیاه	لاجوردی	سبز	سیاه	بنفش	سیاه	سیاه
نوع کاربرد	قرنیز بنا	تزیین بنا	تزیین بنا	تزیین بنا	لباس	لباس	لباس
روش اجرا	کاشی کاری	کاشی کاری	کاشی کاری	کاشی کاری	طرح‌پردازی بر منسوجات	طرح‌پردازی بر منسوجات	طرح‌پردازی بر منسوجات
تعداد تکرار	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱

با قابلیت تزیین و مسایل مرتبط با ترکیب‌بندی و یا موارد مربوط با مکان روایت (مجالس با چشم‌انداز طبیعی یا شهری) و همچنین نوع مجالس (فضای بزم، سوگ، رزم و...) متنوع است بدین ترتیب در برخی نگاره‌ها تعداد طرح‌های تذهیب اندک و معدودند و در بعضی دیگر به بیش از ۱۰ نوع مختلف نیز می‌رسند. در برخی از نگاره‌ها، طرح‌های تذهیب بدون تکرار هستند و در بعضی دیگر چند طرح تذهیب در سطوح مختلف نگاره، مکرر مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

انواع طرح‌های تذهیب

جدول تحلیل تعداد طرح‌های تذهیب در نگاره‌های

۲۸ نگاره در سه بخش طرح‌ها و نقش‌مایه‌ها، رنگ در تذهیب و نوع کاربرد و روش اجرای تذهیب در نگاره‌ها به تفکیک آمده و در هریک با استناد به شاخصه‌های موجود در نگاره‌ها تحلیل صورت گرفته است (جدول ۳).

تعداد طرح‌های تذهیب

از ۲۸ نگاره هفت‌اورنگ، در ۲۵ نگاره از طرح‌های تذهیب برای تزیین سطوح استفاده شده است و در سه نگاره (نگاره سلمان و آبسال، نگاره زنگی و آینه و نگاره مجنون در کسوت میش) از طرح‌های تذهیب استفاده نشده است. تعداد طرح‌های تذهیب مورد استفاده در نگاره‌ها نیز، با توجه به وجود سطوح

جدول ۲. طرح‌های تذهیب در نگاره عاشق مفلوک از بام بر زمین می‌افتد. مأخذ: نگارندگان.

فرم	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷
تذهیب							
نوع تذهیب	اسلیمی ختایی	ختایی	ختایی	اسلیمی ختایی قابی	اسلیمی ختایی	اسلیمی	ختایی گلدانی
موتیف‌ها	اسلیمی، غنچه بندختایی، گل شاه‌عباسی، گل چند پر،	بند ختایی، گل چند پر، غنچه	بند ختایی، گل چند پر، غنچه	اسلیمی، بند ختایی، گل شاه‌عباسی، گل چندپر،	اسلیمی، بند ختایی، غنچه، گل شاه‌عباسی، گل چندپر،	اسلیمی	گلدان، بند ختایی، غنچه گل شاه‌عباسی، گل چند پر،
رنگ	لاجوردی، طلایی، آبی، قرمز	طلایی، آبی، قرمز، سفید	سیاه، طلایی، قرمز، سفید	لاجوردی، سبز، طلایی، سیاه، آبی، قرمز، سفید،	طلایی، سیاه، آبی، قرمز، سفید	طلایی، سیاه	خاکستری
رنگ زمینه	لاجوردی	طلایی	سیاه	لاجوردی، سبز	طلایی	طلایی	خاکستری
نوع کاربرد	قرنیز بنا	تزیین پنجره	تزیین پنجره	تزیین بنا	تزیین بنا	تزیین بنا	تزیین بنا
روش اجرا	کاشی کاری	طرح پردازی روی اجسام	طرح پردازی روی اجسام	کاشی کاری	کاشی کاری	کاشی کاری	کاشی کاری
تعداد تکرار	۱	۲	۲	۱	۱	۱	۲

تزیینی با نقوش حیوانی (و انسانی) چندان متداول نبوده است و استفاده از این گونه طرح‌ها بازتابی از وقایع جاری در نگاره است (همان : ۱۵)؛ (تصویر ۳).

نقش‌مایه‌ها و آرایه‌های تذهیب

بررسی کاربرد نقش‌مایه‌ها و آرایه‌های تذهیب در نگاره‌های هفت‌اورنگ نشان می‌دهد که نقوش متنوعی چون گل‌شاه‌عباسی، گل چندپر و بند ختایی در همه نگاره‌ها مورد

است. هفت‌اورنگ نشان می‌دهد بیشترین تعداد طرح‌های تذهیب از نوع ختایی هستند که در همه نگاره‌ها استفاده شده‌اند و همچنین نمونه‌هایی که از تلفیق آرایه‌های ختایی و اسلیمی ترسیم شده‌اند در اکثر نگاره‌ها دیده می‌شوند. طرح‌های دیگر شامل قابی، اسلیمی و ترنج‌دار هستند که بیشترین کاربرد را در تزیین سطوح نگاره‌ها داشته‌اند، جز این در هشت نگاره می‌توان طرح تذهیب با عناصر حیوانی (شامل نقوشی چون؛ اژدها، سیمرغ، وحوش و پرندگان) را مشاهده کرد. طرح‌های

جدول ۳. تحلیل طرح‌های تذهیب در نگاره‌های نسخه مصور هفت‌اورنگ. مأخذ: نگارندگان.

تحلیل تذهیب		رنگ نقوش تذهیب													رنگ زمینه تذهیب		
عنوان نگاره		طلایی	لاجوردی	سپاه	آبی	قرمز	سفید	سبز	سایر رنگ‌ها	طلایی	لاجوردی	سپاه	آبی	قرمز	سفید	سبز	سایر رنگ‌ها
۱	مجلس پیر و جوان	●	●	-	●	●	●	-	-	●	●	-	-	-	-	-	-
۲	مستولی غرایز بر شتردار	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۳	روستایی و الاغ محتضر	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۴	نصیحت پدر به فرزند	●	●	-	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۵	درویش و جوان	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۶	داستان عینیه و ریا	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۷	آمدن زلیخا به مصر	●	●	-	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۸	پیداشدن یوسف در چاه	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۹	یوسف و گله گوسفندان	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۱۰	یوسف و ندیمان زلیخا	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۱۱	شهادت معصومیت یوسف	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۱۲	پیوستن یوسف و زلیخا	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۱۳	نورباران سعدی	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۱۴	هدیه ناپذیرفتنی	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۱۵	سقوط عاشق مفلوک	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۱۶	سخاوت مرد عرب	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۱۷	شهری و روستایی	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۱۸	حکایت بلقیس و سلیمان	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۱۹	سلامان و آبسال	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
۲۰	بوسه مرید بر پای مراد	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۲۱	پرواز لاک پشت	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۲۲	زنگی و آینه	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
۲۳	نخستین دیدار مجنون	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۲۴	مجنون در کاروان لیلی	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۲۵	مجنون در کسوت میش	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
۲۶	معراج حضرت رسول	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۲۷	خسروپرویز و ماهیگیر	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
۲۸	علامت وفات اسکندر	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●

بوده‌اند. استفاده از طرح‌های گسترده همچون برخی از انواع اسلیمی‌ها، تنها در نگاره‌هایی اجرا شده‌اند که فضایی فراهم و سطوحی وسیع برای تجلی این نقوش مهیا بوده و در فضاهای

استفاده بوده‌اند و همچنین انواع اسلیمی (شامل: سر اسلیمی، اسلیمی ماری، اسلیمی دهن اژدری و اسلیمی گل‌دار) جز یک نگاره (مجلس پیر و جوان) در مابقی نگاره‌ها مورد استفاده

شده‌اند؛ آرایه‌ها و گره‌های هندسی بر سطوح بنا، طرح‌های تشعیر بر حواشی خارجی نگاره‌ها و طرح‌های تذهیب بر سطوح مختلفی که محدودیتی در اندازه، نوع و نحوه اجرا ندارند ترسیم شده‌اند که نوع کاربرد تذهیب و روش و تکنیک اجرای آن‌ها در سطح نگاره‌ها بررسی شده است (جدول ۵).

نوع کاربرد تذهیب

طرح‌های تذهیب در نگاره‌های هفت‌اورنگ بر سطوح مختلفی نقش شده‌اند که برخی با وسعت زیاد و برخی در اندازه کوچک و سطحی محدود نقش شده‌اند. جدول ۵ نمایانگر نوع کاربرد طرح‌های تذهیب در سطوح نگاره است. اطلاعات حاصله نشان از کاربرد عمده طرح‌های تذهیب در منقش‌ساختن سطوح بنا دارد که گنبد، مناره، ایوان، سردر، پنجره، قرنیز و سطوح دیگر بنا از جمله آن‌هاست. همچنین تعداد زیادی از تزیینات در سطوح کوچک‌تری همچون زین و روان‌داز اسبان، شتران و قاطران نقش شده‌اند. به‌رسم نگاره‌های دوره صفوی و با حضور خیمه و سایبان در برخی از نگاره‌ها، سطوح مناسبی فراهم آمده تا حامل طرح‌های تذهیب باشند در ۱۰ نگاره این ویژگی شاخص است. همچنین با توجه حضور پرشمار عناصر انسانی در نگاره‌ها، برخی از طرح‌های تذهیب به صورت ساده بر لباس عوامل انسانی (و ملحقات آن همچون تاج، کلاه، دستکش، همیان و ...) نقش شده‌اند. بخش دیگری از نقوش بر فرش و زیرانداز موجود در صحنه ترسیم شده‌اند و این ویژگی در نه نگاره تکرار شده است. همچنین سطوح کوچک دیگری همچون ادوات جنگی و اجسامی چون صندوقچه، بالشت و... به صورت محدود، محملی برای تجلی طرح‌های تذهیب بوده‌اند (جدول ۵).

روش اجرای تذهیب

روش اجرای نقوش تذهیب بدین معناست که طرح‌های تذهیب در چه قالبی در سطح نگاره اجرا شده‌اند. بدین ترتیب بیشترین میزان طرح‌های تذهیب به صورت طرح بر منسوجات و پس از آن طرح‌پردازی بر روی اجسام است. در ۱۲ نگاره تزیینات تذهیب با روش کاشی‌کاری است و در نه نگاره، تزیینات تذهیب با تکنیک طرح بر فرش ترسیم شده‌اند اما در سه نگاره طرح‌های تذهیب به صورت کتیبه تذهیب و مجزا از عناصر نگاره هستند.

نتیجه‌گیری

طرح‌های تذهیب نگاره‌های هفت‌اورنگ ابراهیم میرزا از حیث طرح، نقش و رنگ، واجد ارزش‌های بصری ممتازی است لذا منبع مطالعاتی ارزشمندی از تزیینات در عصر صفوی به شمار

محدود و یا بر سطوح کوچک، از نقوش تکراری ختایی و یا آرایه‌های ساده‌تری استفاده شده است (جدول ۴).

رنگ نقوش تذهیب

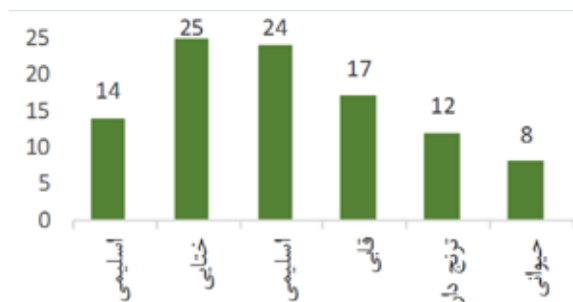
رنگ در طرح‌های تذهیب متأثر از طیف کلی رنگ نگاره است این مسئله منجر به پراکندگی و چرخش صحیح رنگ و همچنین تعادل در ترکیب‌بندی نگاره می‌شود به همین نحو ممکن است نقوش تذهیب در تأیید، تأکید و یا تقابل با سطوح رنگی نگاره، سرد یا گرم، تیره و یا روشن، پرمایه و یا کم‌رمق رنگ‌پردازی شوند تا تعادل و هارمونی رنگ برقرار شود. پراکندگی طیف رنگی از جدول ۴ و تصویر ۴ نشان می‌دهد که بیشترین رنگ‌های مورد استفاده در نقوش تذهیب نگاره‌های هفت‌اورنگ شامل؛ طلایی، لاجوردی و قرمز است که در تمامی نگاره‌ها استفاده شده‌اند همچنین رنگ‌های سفید، سیاه، آبی و سبز نیز در اکثر نقوش کاربرد داشته‌اند. جز این طیف رنگ‌های دیگری نیز به صورت محدود در برخی از نگاره‌ها استفاده شده که انواع خاکستری و قهوه‌ای از جمله آنهاست.

رنگ زمینه تذهیب

بررسی رنگ زمینه تذهیب از تصویر ۴ نشان می‌دهد که رنگ لاجوردی به عنوان بیشترین رنگ مورد استفاده در زمینه طرح‌های تذهیب، در تمامی نگاره‌ها استفاده شده است. همچنین رنگ طلایی و سیاه در بیشتر نگاره‌ها به عنوان رنگ زمینه تذهیب کاربرد داشته است. در برخی از نگاره‌ها از رنگ‌های روشن‌تری چون سبز، قرمز و آبی نیز استفاده شده است. در تعداد معدودی نیز طرح‌های تذهیب با رنگ‌های متفاوتی همچون سفید و یا خاکستری مشاهده می‌شود.

بررسی کاربرد تذهیب

عناصر تزیینی، در سطوح مختلف نگاره‌های هفت‌اورنگ نقش

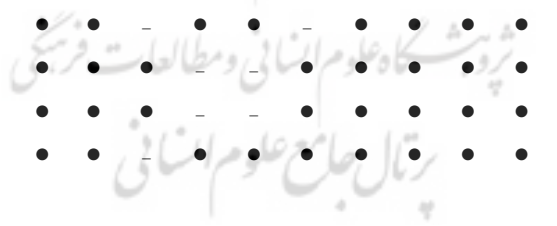

تصویر ۳. کمیت طرح‌های تذهیب هفت‌اورنگ. مأخذ: نگارندگان.

جدول ۴. تحلیل رنگ در طرح‌های تذهیب نگاره‌های نسخه مصور هفت‌آورنگ. مأخذ: نگارندگان.

رنگ زمينه تذهيب		رنگ نقوش تذهيب							تحليل تذهيب		عنوان نگاره	ردیف							
سایر رنگ‌ها	سبز	خاکستری	سفید	قرمز	آبی	سیاه	لاجوردی	طلایی	سایر رنگ‌ها	سبز			خاکستری	سفید	قرمز	آبی	سیاه	لاجوردی	طلایی
-	-	-	-	-	-	-	-	●	●	-	-	●	●	●	-	●	●	مجلس پیر و جوان	۱
●	●	-	-	-	●	●	●	●	●	●	-	●	●	●	●	●	●	مستولی غرایز بر - شتردار	۲
●	●	-	-	●	●	●	●	●	-	●	-	●	●	●	●	●	●	روستایی و الاغ محتضر	۳
●	-	-	●	-	-	-	●	●	-	●	●	●	●	●	-	●	●	نصیحت پدر به فرزند	۴
●	●	●	-	-	●	●	●	●	-	●	●	●	●	●	●	●	●	درویش و جوان	۵
-	●	-	-	●	-	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	داستان عینیه و ریا	۶
-	●	-	-	●	-	●	●	●	●	●	●	●	●	●	-	●	●	آمدن زلیخا به مصر	۷
●	●	●	-	●	-	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	پیداشدن یوسف در چاه	۸
●	-	-	-	-	-	●	●	●	●	●	●	●	●	-	●	●	●	یوسف و گله گوسفندان	۹
-	●	-	-	-	-	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	یوسف و ندیمان زلیخا	۱۰
●	●	-	-	-	-	●	●	-	●	●	●	●	●	●	●	●	●	شهادت معصومیت یوسف	۱۱
●	●	-	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	پیوستن یوسف و زلیخا	۱۲
-	●	-	-	●	-	●	●	●	-	●	●	●	●	●	●	●	●	نورباران سعدی	۱۳
-	●	-	-	●	●	●	●	●	-	●	●	●	●	●	●	●	●	هدیه ناپذیرفتنی	۱۴
-	●	●	-	-	-	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	سقوط عاشق مفلوک	۱۵
-	●	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	سخاوت مرد عرب	۱۶
●	-	-	-	-	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	شهری و روستایی	۱۷
-	●	●	-	-	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	حکایت بلقیس وسلیمان	۱۸
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	سلامان و آبسال	۱۹
-	●	-	-	-	-	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	بوسه مرید بر پای مراد	۲۰
●	●	-	-	●	●	●	●	●	●	●	-	●	●	●	●	●	●	پرواز لاک پشت	۲۱
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	زنگی و آیینه	۲۲
-	-	-	-	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	نخستین دیدار مجنون	۲۳
●	●	-	-	-	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	مجنون در کاروان لیلی	۲۴
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	مجنون در کسوت میش	۲۵
●	●	-	-	-	-	●	●	-	●	●	●	●	●	●	●	●	●	معراج حضرت رسول	۲۶
-	●	-	●	●	-	-	-	-	-	-	-	●	●	●	●	●	●	خسرو پرویز و ماهیگیر	۲۷
●	-	-	-	-	●	●	●	●	-	●	●	●	●	●	●	●	●	علامت وفات اسکندر	۲۸

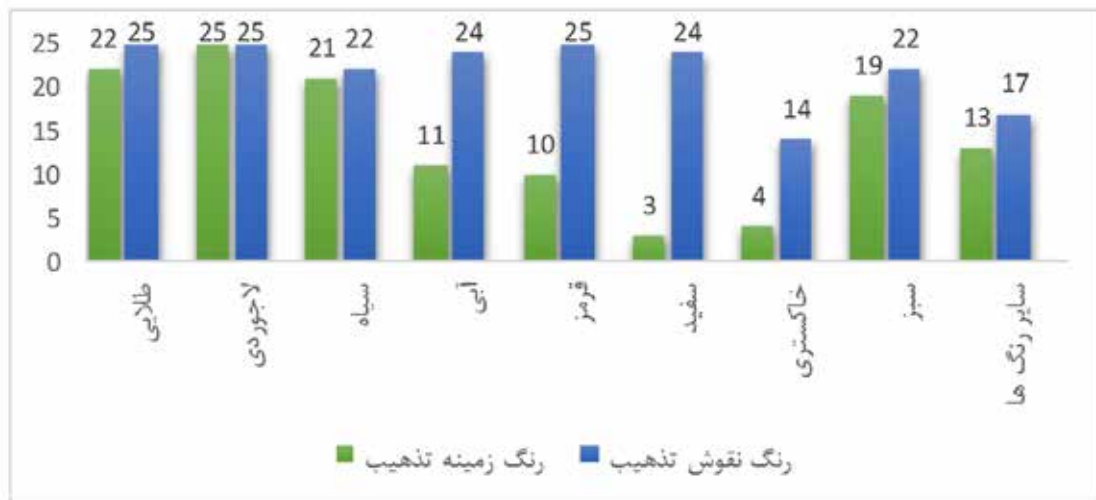

جدول ۵. تحلیل نحوه کاربرد تذهیب در نگاره‌های نسخه مصور هفت‌اورنگ. مأخذ: نگارندگان.

روش اجرای تذهیب		نوع کاربرد تذهیب										تحلیل تذهیب		
طرح بر اجسام	طرح بر مسوجات	فرش	کاشی کاری	کتیبه تذهیب	اجسام	ادوات	زین و روانداز	فرش	لباس و ملحقات	خیمه و سایبان	تزیین بنا	کتیبه تذهیب	عنوان نگاره	
-	-	-	-	●	-	-	-	-	-	-	-	●	۱ مجلس پیر و جوان	
●	●	●	-	-	●	-	●	●	-	●	-	-	۲ مستولی غرایز بر شتردار	
●	●	●	●	-	-	●	●	●	●	-	●	-	۳ روستایی و الاغ محتضر	
-	●	●	●	-	-	-	●	●	-	-	●	-	۴ نصیحت پدر به فرزند	
-	●	●	●	-	-	-	●	●	-	-	●	-	۵ درویش و جوان	
●	●	-	-	-	-	●	●	-	-	-	-	-	۶ داستان عینیه و ریا	
●	●	-	●	-	●	-	●	-	●	-	●	-	۷ آمدن زلیخا به مصر	
-	●	-	-	-	●	-	●	-	-	-	-	-	۸ پیدا شدن یوسف در چاه	
-	●	●	-	-	-	-	-	●	●	-	-	-	۹ یوسف و گله گوسفندان	
●	●	-	●	-	●	-	-	●	●	-	●	-	۱۰ یوسف و ندیمان زلیخا	
-	●	-	●	-	-	-	-	●	●	-	●	-	۱۱ شهادت معصومیت یوسف	
-	●	●	●	-	-	-	-	●	●	-	●	-	۱۲ پیوستن یوسف و زلیخا	
●	-	●	●	-	-	-	-	●	-	-	●	-	۱۳ نورباران سعدی	
●	●	-	-	-	-	●	-	-	●	-	-	-	۱۴ هدیه ناپذیرفتنی	
●	-	-	●	-	-	-	-	-	-	-	●	-	۱۵ سقوط عاشق مفلوک	
●	●	-	-	-	-	-	●	-	-	-	-	-	۱۶ سخاوت مرد عرب	
●	●	-	●	-	-	-	-	-	●	-	-	-	۱۷ شهری و روستایی	
●	-	●	●	-	-	-	-	●	●	-	●	-	۱۸ حکایت بلقیس و سلیمان	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۹ سلامان و آبسال	
●	-	-	●	-	-	-	-	-	-	-	●	-	۲۰ بوسه مرید بر پای مراد	
-	●	●	-	-	-	-	-	●	-	●	-	-	۲۱ پرواز لاک پشت	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۲۲ زنگی و آینه	
-	●	-	-	-	-	-	●	-	-	●	-	-	۲۳ نخستین دیدار مجنون	
●	●	-	-	●	●	-	●	-	-	●	-	●	۲۴ مجنون در کاروان لیلی	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۲۵ مجنون در کسوت میش	
-	●	-	-	-	-	-	-	-	●	-	-	-	۲۶ معراج حضرت رسول	
-	●	●	-	-	-	-	-	●	●	●	-	-	۲۷ خسرو پرویز و ماهیگیر	
●	●	-	-	-	-	●	●	-	-	-	-	-	۲۸ علامت وفات اسکندر	

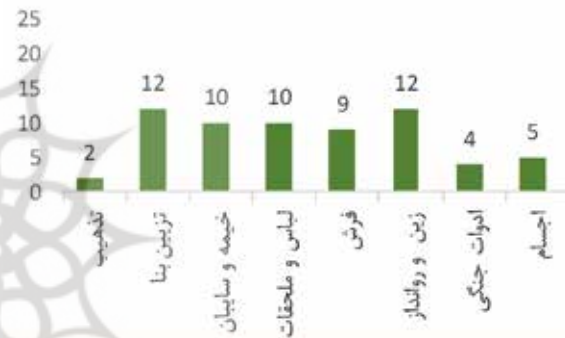
این نقوش در نگاره‌های هفت‌اورنگ است. به منظور پاسخگویی به سؤالات و اهداف تبیین شده، با استناد به نتایج تحلیل

می‌رود. پرسش اصلی این پژوهش، درصدد بررسی ویژگی‌های طرح‌های تذهیب، بیشترین نقوش استفاده شده و نوع کاربرد

تصویر ۴. کمیت رنگ در نقوش و زمینه تذهیب هفت اورنگ. مأخذ: نگارندگان.

است که در تمامی نگاره‌ها استفاده شده‌اند همچنین رنگ‌های سفید، سیاه، آبی و سبز نیز در اکثر نقوش کاربرد داشته‌اند این مسئله منجر به پراکندگی و چرخش صحیح رنگ و همچنین تعادل در ترکیب‌بندی نگاره شده است. بررسی طرح‌های تذهیب نگاره‌های هفت اورنگ نشان می‌دهد که این طرح‌ها نقش بسزایی در تنظیم ترکیب‌بندی نگاره‌ها ایفا می‌کنند. علاوه بر این، تذهیب با مؤکد ساختن سطوح حامل آن، تأثیر به سزایی در برجسته کردن آن ایفا کرده است همچنین در برخی نگاره‌ها، طرح‌های تذهیب به عنوان سطوح حائل میان دو سطح اصلی به کاررفته‌اند و یا بخشی از تصویر را از زمینه آن تفکیک کرده‌اند و یا کادری برای نمایش بهتر قسمتی از تصویر شده‌اند و به عنوان پاساژهای رنگی، ارتباط سطوح رنگی مختلف موجود در نگاره را برقرار و یا مرتبط کرده‌اند. در مجموع طرح‌های تذهیب نقش به سزایی در ارتقای شکوه تزئینی نگاره‌های نسخه مصور هفت اورنگ ابراهیم میرزا ایفا کرده‌اند.

تصویر ۵. کمیت و نوع کاربرد طرح‌های تذهیب در نگاره‌های نسخه مصور هفت اورنگ ابراهیم میرزا. مأخذ: نگارندگان.

۲۸ نگاره که در تزئین سطوح آن‌ها از تذهیب استفاده شده، انواع طرح‌ها و نقوش تذهیب به کار رفته در این نسخه مصور استخراج و مشابهت طرح‌ها از لحاظ نوع، نقش‌مایه‌ها، تکنیک مورد استفاده و محل قرارگیری آن‌ها در نگاره‌ها بررسی شد. نتایج بررسی حاکی از آن است که طرح‌های تذهیب در این نسخه مصور وارد متن و تزئین عناصر اصلی نگاره‌ها شده و عمدتاً برای تزئین بنا و همچنین سطوح دیگر همچون فرش و زیرانداز، گنبد و مناره، خیمه و سایبان، زین و روانداز مرکب‌ها و همینطور بر بخشی از لباس عوامل انسانی طرح استفاده شده‌اند.

طبق آمار به دست آمده، بیشترین طرح‌های مورد استفاده در تزئین سطوح نگاره، طرح‌های ختایی و ترکیب اسلیمی و ختایی بوده است که در تمامی نگاره‌ها کاربرد داشته است. در مورد نقوش نیز، در تمامی ۲۵ نگاره مذکور، می‌توان عناصر ختایی و اسلیمی را مشاهده کرد. بیشترین رنگ‌های مورد استفاده در نقوش تذهیب نگاره‌های هفت اورنگ، طلایی، لاجوردی و قرمز

پی‌نوشت‌ها

- از ۲۵ نگاره هفت اورنگ که دارای تزئینات تذهیب هستند، دو نگاره براساس تعدد و تنوع طرح‌های تذهیب موجود در آنها، انتخاب شده است.
- نسخه هفت اورنگ امروزه به گالری هنر فریر واشنگتن تعلق دارد. این مجموعه ۳۰۴ برگ دارد و اندازه هر برگ ۳۷/۵×۲۵/۴ سانتی‌متر است. کتابت آن را مالک دیلمی، محب علی، شاه محمود نیشابوری، عیسی بن عشرتی و رستم علی در مشهد، قزوین و هرات و به خط نستعلیق انجام داده‌اند و نقاشانی که در آن دست داشته‌اند شیخ محمد، آقا میرک، مظفرعلی، میرزا علی و عبدالعزیز... بوده‌اند (ضرغام و حیدری، ۱۳۹۴: ۱۲).
- این مجموعه در آوریل ۱۹۲۶م، در ضمن آثار معروف مجموعه کیهسا (Chiesa Collection) در گالری هنر نیویورک به نمایش گذاشته شد. این مجموعه را تاجر ایتالیایی از اهالی میلان موسوم به آچیله کیهسا (Achille Chiesa) در اختیار گرفت. هاگوپ کورکیان (Hagop Kevorkian) مقیم نیویورک، نسخه هفت اورنگ را خرید و بیست سال بعد آن را به فریر گالری در واشنگتن فروخت. در آن مدت این نسخه مصور، یکبار در ۱۹۳۰م، در موزه هنر دیترویت و بار دیگر در ۱۹۴۰م، در بنیاد ایران در نیویورک به نمایش گذاشته شد (Simpson, 1997: 11).

- ایران. ت: عبدالعلی براتی و فرزند کیانی. تهران: نسیم دانش.
- ضرغام، ادهم و حیدری، الهام. (۱۳۹۴). جایگاه آب در نگاره‌های نسخه هفت اورنگ ابراهیم میرزا. *باغ نظر*، ۱۲ (۳۶): ۱۲-۳.
  - کونل، ارنست، مالکی، شهریار و اقدسیه، هادی. (۱۳۶۸). *اسلیمی و ختایی گل‌های شاه‌عباسی؛ نگرشی بر سوابق تاریخی سه نگاره تزیینی*. تهران: انتشارات یساولی.
  - لینگز، مارتین. (۱۳۷۷). *هنر خط و تذهیب قرآنی*. ت: مهرداد قیومی بیدهندي. تهران: گروس.
  - ماچیانی، حسینعلی. (۱۳۷۹). *آموزش طرح و تذهیب*. تهران: یساولی.
  - مایل‌هروی، نجیب. (۱۳۵۳). *لغات و اصطلاحات فن کتابسازی؛ همراه با اصطلاحات جلدسازی، تذهیب، نقاشی*. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
  - مایل‌هروی، نجیب. (۱۳۷۲). *کتاب‌آرایی در تمدن اسلامی*. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
  - مجرد تاکستانی، اردشیر. (۱۳۷۵). *شیوه تذهیب*. تهران: سروش.
  - نجارپور جباری، صمد. (۱۳۹۵). *مفاهیم تذهیب‌های قرآنی در عصر صفوی*. فصلنامه نگره، ۱۱ (۴۰): ۴۹-۳۲.
  - ولش، استوارت گری. (۱۳۷۴). *نقاشی ایران - نگاره‌های عهد صفوی*. ت: احمدرضا تفاه. تهران: فرهنگستان
  - Simpson, M. S. (1997). *Sultan Ibrahim Mirza's Haft Awrang: A Pricely Manuscript from sixteen century of Iran*. New Haven: Yale University press.

۴. داستان یوسف و زلیخا که جامی آن را باساس قصص قرآن مجید انتخاب و در دفتر دوم هفت‌اورنگ به نظم درآورده است در کنار لیلی و مجنون و خسرو و شیرین، یکی از محبوب‌ترین داستان‌های عاشقانه در ادبیات ایران است.

۵. اخیراً موشکافی دقیقی از گوشه سمت چپ پایین‌تر از پانل کتیبه نشان می‌دهد که یک آجر، از آجرکاری دور کتیبه با یک عنصر اضافی محصور شده‌ای نشان‌گذاری شده است که در واقع امضا شیخ محمد با جوهر سیاه داخل محدوده کوچکی نوشته شده است: کتیبه شیخ محمد مصور (روحانی، ۱۳۹۴: ۳۰).

۶. این دفتر در سال ۸۸۷ هجری در قالب مثنوی به نظم سروده شده است. موضوع این دفتر مطالب اخلاقی و مقاصد عالی‌ه‌ی دین مقدس اسلام است (حسینی، ۱۳۸۵: ۱۲).

فهرست منابع

- بلوکباشی، علی. (۱۳۸۳). *آرمانگرایی در معماری تزیینی ایران*. مجموعه مقالات دومین کنگره معماری و شهرسازی ایران، ارگ بم. ج ۵. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- پاکباز، روئین. (۱۳۷۹). *نقاشی ایران از دیرباز تا امروز*. تهران: زرین و سیمین.
- حسینی، مهدی. (۱۳۸۵). *هفت‌اورنگ جامی به روایت تصویر*. کتاب ماه هنر، ۹ (۱۰۱-۱۰۲): ۱۹-۶.
- روحانی، حمیدرضا. (۱۳۹۴). *شواهد تصویری از ملازمت و ارتباط شیخ محمد نقاش با دربار سلطان ابراهیم میرزا*. *باغ نظر*، ۱۲ (۳۶): ۳۸-۲۹.
- زارعی مهرورز، عباس. (۱۳۷۳). *سیر تاریخی هنر تذهیب*. میراث جاویدان، ۲ (۲): ۲۹-۱۸.
- سیمپسون، ماریانا شریو. (۱۳۸۲). *شعر و نقاشی ایرانی، حمایت از هنر*

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Bagh-e Nazar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

عظیمی نژاد، مریم، خواجه احمد عطاری، علیرضا، نجارپور جباری، صمد و تقوی نژاد، بهاره. (۱۳۹۷). *تحلیل ساختاری طرح‌های تذهیب در نگاره‌های هفت‌اورنگ ابراهیم میرزا*. *باغ نظر*، ۱۵ (۶۹): ۵۰-۳۹.

DOI: DOI: 10.22034/bagh.2019.82309

URL: http://www.bagh-sj.com/article_82309.html

